

národní
úložiště
šedé
literatury

Elektronické zdroje nepadají z nebe

Žižková, Štěpánka
2011

Dostupný z <http://www.nusl.cz/ntk/nusl-79491>

Dílo je chráněno podle autorského zákona č. 121/2000 Sb.

Licence Creative Commons Uveďte autora-Neužívejte dílo komerčně-Nezasahujte do díla 3.0 Česko

Tento dokument byl stažen z Národního úložiště šedé literatury (NUŠL).

Datum stažení: 17.05.2024

Další dokumenty můžete najít prostřednictvím vyhledávacího rozhraní nusl.cz .

Elektronické zdroje nepadají z nebe

*Mgr. Štěpánka Žižková / Národní technická knihovna /
Stepanka.Zizkova@techlib.cz*

Resumé:

Text popisuje současný stav pokrytí oblasti českého výzkumu, vývoje a vzdělávání elektronickými informačními zdroji (EIZ). V porovnání se zahraničními způsoby financování těchto nákladných, ale pro znalostní posun vědy a výzkumu naprosto nezbytných až základních nástrojů, vydala se Česká republika cestou grantových soutěží. Po deseti letech existence programů podpory zpřístupňování EIZ je jasné, jak zásadně v této oblasti chybí systémové a koncepční řešení a stanovení vhodného konsorcionálního modelu pro ČR.

Klíčová slova: elektronické informační zdroje – výzkum a vývoj – vzdělávání – konsorcia.

Summary:

The paper describes the current coverage of Czech research, development and education with electronic information resources (EIZ). In comparison with foreign experience with financing of these costly albeit for knowledge advancement of science and research absolutely necessary and fundamental tools, the Czech Republic has chosen the way of grant competitions. After ten-year existence of grant programs supporting access to electronic resources, it is clear how system and conceptual solution as well as assessment of appropriate consortial model for the Czech Republic are in principle lacking in this field.

Keywords: e-sources – research and development – education – consortia.

Čtenáři tohoto článku nejspíše nejsou těmi, kteří by si mysleli, že plné texty elektronických knih a časopisů pro výzkum a vzdělávání se nějakým záhadným, bezplatným způsobem dostávají „do gúglu“, a tam ve své neaktuálnější podobě čekají na své vyhledání a konzumaci. Mnozí z nás, kteří se dlouhodoběji pohybujeme v oblasti konsorcionálního přístupu k licencovaným vědeckým elektronickým informačním zdrojům (EIZ), se však nad výše uvedenou větou ani neusmějí. Bohužel mnoho uskutečněných projednávání různých národních politik a programů výzkumů prokázalo, jak překvapivé množství odborníků trpí utkvělou představou, že EIZ se samovolně vyskytují kdesi „v počítači“. To má celkem tvrdé dopady zejména na veškeré snahy o zajištění konstantního, centrálního, efektivního financování EIZ pro výzkum, vývoj a inovace (VaVal). A jak je všeobecně známo, peníze jsou vždy na prvním místě...

Současné portfolio EIZ VaVal v ČR, aneb kam jsme došli

V roce 2011 mají knihovny za sebou dekádu v podobě systematické podpory státu v oblasti zajištění zpřístupnění klíčových vědeckých EIZ. Podpora státu byla vyjádřena vypsáním programů Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (dále MŠMT), kam mohly výzkumné organizace zřízené podle Rámce Společenství pro státní podporu výzkumu, vývoje a inovací, veřejné vysoké školy a odborné a vědecké knihovny, které mají právní subjektivitu a poskytují služby podle Knihovního zákona č. 257/2001 Sb., přihlásit své projekty. V průběhu let, kdy se střídaly jednotlivé programy (LI, 1N, INFOZ), došlo k vytříbení jak okruhu žadatelů/řešitelů, tak i ke konsolidaci zpřístupňovaných zdrojů, a po počátečních obavách z nezakotvení termínu „konsorcium“ v českém právním řádu dokonce i k obecnému příklonu ke konsorcionálnímu způsobu zpřístupnění. Dnes je tímto způsobem pokryta skupina EIZ, z nichž podstatná většina by se snad dala nazvat „jádro“ EIZ pro VaVal, tj. jsou to ty nejzákladnější zdroje pro vědu a vzdělávání.

Hlavním problémem způsobu poskytování státní podpory EIZ je fakt, že se o částečné finanční prostředky na získání jednotlivých zdrojů (základního vědeckého „náradí“) hraje v grantové soutěži (podle zákona o podpoře výzkumu a vývoje č. 130/2002 Sb.) a vše záleží na tom, jak kvalitně a rozumně navrhovatelé projektu dovedou projekt sepsat a prezentovat.

Nutno ještě podotknout, že zákon o podpoře výzkumu a vývoje kontinuálně novelizuje a podmínky soutěže se v jednotlivých programech diametrálně liší, což pro navrhovatele projektů tvoří další zátěž. K tomu přidejme ještě nerovnoměrné know-how vyjednávání nejlepší ceny za pořizované zdroje a zákonnou nemožnost se předem domluvit kdo a o jaké EIZ bude žádat (viz trestní zákon č. 140/1961 Sb. § 128 Zneužívání informací v obchodním styku).

Seznam v současné době pořízených EIZ, resp. řešené projekty, podpořené prostředky programu INFOZ, který končí k 31. 12. 2011, je dostupný na WWW: <http://www.msmt.cz/vyzkum/informacni-zdroje-pro-vyzkum-infoz>.

Je nutné zopakovat, že výše zmíněné EIZ z projektu INFOZ má česká věda a školství k dispozici zejména díky dobré vůli a kontaktům řešitelů soutěžních projektů, což tvoří jakési jádro těchto zdrojů. Jistotu, že je pokryto opravdu vše klíčové, co česká věda a vzdělávání potřebuje, však rozhodně nemáme. Vždyť třibení portfolia státem podpořených vědeckých zdrojů se odehrávalo pouze na základě různých

změn ve financování jednotlivých programů, nikoliv na základě solidní analýzy či dokonce koncepce či stanovené strategie.

Po systematickém, oborově vyváženém a stabilním pokrytí již dlouho a stále hlasitěji volají zejména řešitelé/nositelé jednotlivých projektů i lídři jednotlivých konsorcií – tedy ti, kteří mají v této oblasti nejvíce zkušeností a zájmů. Chybí však platforma pro skutečnou, všeobecnou, meziresortní diskusi nad potřebami v oblasti pokrytí české informační infrastruktury pro VaVal, chybí komparativní analýzy zahraničních pojetí na národní úrovni a chybí i zadání pro komplexní inovaci stávajícího „riskantního soutěžního“ systému. Ano, jistě existují zájmové skupiny, ale na národní úrovni tato tolik potřebná činnost neprobíhá.

V rámci připravované Koncepce rozvoje knihoven na léta 2011 až 2014 bylo téma nutnosti zajištění EIZ akcentováno jako závažný a klíčový problém poskytování centralizovaných služeb.

V zahraničí

Rozhlédněme se pro získání dobrých příkladů praxe do zahraničí. Mezinárodní koalice knihovnických konsorcií (ICOLC, International Coalition of Library Consortia; <http://www.library.yale.edu/consortia>) sdružuje více než 200 konsorcií knihoven, fungujících podle různých konsorcionálních modelů, z toho asi pětinu tvoří konsorcia evropská.

Obecně lze říci, že můžeme vysledovat v Evropě v zásadě tři základní modely konsorcií. **Národní centralizovaný model** je typický pro severské země, **národní decentralizovaný** je vlastní francouzským konsorciím a **regionální konsorcia** jsou např. v Belgii, kde vlámské a valonské univerzity mají svá vlastní oddělená konsorcia. Samozřejmě, že v každé zemi koexistuje více než jeden z výše popsaných modelů konsorcií – např. ve Velké Británii lze vysledovat konsorcia založená na oborové bázi, regionální i národní; v německém Bavorsku vedle sebe koexistuje jediné německé konsorcium s právní subjektivitou Friedrich-Althoff-Consortium a Bayern-Konsortium, které právní subjektivitu nemá, obě zaštitěné Bavorskou státní knihovnou; v Řecku pod finanční záštitou strukturálních fondů Evropské unie (dále EU) a ministerstva školství funguje konsorcium HEAL-Link.

Finské konsorcium FinELib (The National Electronic Library Program)ⁱ je natolik dobře fungujícím a propracovaným modelem, že je i v českém prostředí notoricky známo jako příklad dobré a následováníhodné praxe. Při svém ustanovení Ministerstvem školství v roce 1997 byly pro FinELib ustanoveny následující cíle:

- zvětšit množství zpřístupňovaných EIZ uživatelům,
- zkvalitnit možnosti vyhledávání informací,
- vyvinout uživatelské rozhraní, které by poskytlo komfortní prostředí pro prohledávání heterogenních informačních zdrojů.

V roce 2004 došlo ještě ke zdůraznění podpory zpřístupnění informací pro kohokoliv!

Na státní úrovni se ve Finsku tedy řeší odstranění informačních bariér, mizí umělé hranice a překážky zpřístupnění EIZ pro vědce, studenty a odbornou veřejnost. Finančně je FinELib zajištěn centralizovanými zdroji z Ministerstva školství a vlastními prostředky přispívají i členské instituce. Od původního omezení použití státních

prostředků pouze na podporu vysokoškolských členských institucí bylo upuštěno, nyní jsou podporovány i vědecké a veřejné knihovny.

Celková státní podpora zpřístupnění EIZ v rámci FinELib byla v roce 2009 4,4 milionů EUR, vklad institucí činil 13,7 milionů EUR (vklad činil 75 % celkových nákladů!). Celkem je v konsorciu sdruženo přes 100 institucí (z toho 17 univerzit, 27 veřejných, tj. regionálních, městských knihoven, 38 výzkumných ústavů). Těmto členům je k dispozici 154 databází, 20 tisíc elektronických časopisů, přes 300 tisíc elektronických knih. Na provoz konsorcia je celoročně vyčleněno 16,5 úvazku v Národní knihovně v Helsinkách. FinELib bez debat splňuje požadavky tzv. 3E (economy, efficiency, effectiveness – hospodárnost, efektivita, účelnost). Přesně se zde ukazuje, že síla systému je taková, jak silný je jeho nejslabší článek.

Program INFOZ v posledním roce řešení

Ale zpátky domů. Zatím poslední z programů vyhlášených na podporu zabezpečení EIZ pro výzkum a vzdělávání, INFOZ, končí své období podpory k 31. 12. 2011. Podmínky programu byly koncipovány tak, že byla podpořena zejména konsorcia působící již v předešlých programech MŠMT z důvodu zachování kontinuity přístupu. Některé zdroje se řešitelům projektů podařilo předplatit, tj. zajistit přístup i v roce 2012. U těch nejnákladnějších však přístup končí s koncem roku 2011. Jedná se zejména o projekt Národní technické knihovny, v jehož rámci je zajištěn konsorcionální přístup k elektronickým časopisům nakladatelství Elsevier Science, Wiley-Blackwell, k elektronickým časopisům a knihám nakladatelství Springer Verlag a přístup do citační databáze Scopus. Důvod, proč řešitelé přístup i pro rok 2012 nezajistili, je celkem jasný. Požadavek na financování tohoto předplatného by zcela (či téměř) vyčerpал finanční prostředky určené na celý program na celou dobu řešení a mohlo se lehce stát, že by v rámci programu INFOZ byl podpořen např. pouze jeden projekt, resp. pouze čtyři, byť rozsáhlá, multioborová konsorcia.

A co dál?

Odpověď na otázku „A co dál?“ skrývá ve své jednoduchosti mnoho složitě řešitelných věcí. Nejdříve je nutné se postarat, aby s datem 1. 1. 2012 alespoň okamžitě neupadla kontinuita do současně přístupných zdrojů. Na získání prostředků na předplatné v roce 2012 se v současné chvíli intenzivně pracuje, tak říkajíc „všemi způsoby a na všech frontách“.

Další možností je zpracování konsorcionálního projektu v rámci EU Operačního programu „Výzkum a vývoj pro inovace“ (oblast podpory 3.2, výzva 4.3 – Knihovny a informační zdroje pro VaV). Vyhlášení výzvy je plánováno na 2. čtvrtletí 2011. V rámci projektů je možné zajistit (být parciálně) EIZ ze současných konsorcií. Při současné neexistenci národní koordinace akvizice EIZ je možné pouze apelovat na to, aby žadatelé v tomto programu informovali o svých záměrech i současné lídry jednotlivých konsorcií.

V případě úspěchu při odsouhlasení a spuštění v současnosti připravovaného programu navazujícího na INFOZ (pravděpodobně pokrytí akvizice EIZ od roku 2013), bude pro navrhovatele projektů velmi důležitá informace o proměnách členské základny konsorcií nejen z důvodu sjednávání licenčních podmínek, finančního modelu, ale celkové koncepce chystaných projektů.

Výše popsané je však jen stále „hašení“ plápolajícího problému. Je nutné celou oblast začít řešit systémově, koncepčně. Musí dojít k podrobné analýze oblasti zprostředkování EIZ, a to zejména včetně analýzy legislativy a stanovení vhodného konsorcionálního modelu pro ČR, kde se nyní vyskytují konsorcia sestavená na principu oborovém, nutno říci, že až na výjimky, regionálním. Je na čase už přestat plýtvat, získat silnější pozici pro licenční vyjednávání a intenzivněji, na národní úrovni, vystoupit jako silný a jednotný partner pro mezinárodní spolupráci. Zajištění informační infrastruktury je klíčovým prvkem úspěchu jakéhokoliv vědního oboru. Bez vědy a vzdělávání nejsou hodnotné vědecké informace, ale platí také, že bez vědeckých informací není hodnotné vědy ani vzdělávání.

ⁱ HORMIA-POUTANEN, Kristiina; XENIDOU-DERVOU, Claudie; KUPRYTE, Rima; STANGE, Kari; KUZNETSOV, Alexander; WOODWARD, Hanzel. Consortia in Europe : Describing the Various Solutions through Four Country Examples. *Library Trends* [online]. 2006, vol. 54, no. 3, p. 359-381. Dostupný v plném textu na WWW: <http://ezproxy.techlib.cz/login?url=http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=7&hid=125&sid=9d01e8b3-4dc9-4cec-b3ed-30dc341df330%40sessionmgr111&bdata=Jmxhbm9Y3Mmc2l0ZT1laG9zdC1saXZl#db=a9h&AN=21033586/>. Dostupný také z WWW: <http://search.ebscohost.com/>.